

כשזוהר פגשה את ענת וכשקרמר פגש את שומדי:

לזכרם של יהונתן גפן ומאיר שלו ז"ל

ד"ר רננה גרין-שוקרון

בשנת תשפ"ג (2023) איבדה ספרות הילדים הישראלית בזה אחר זה שני יוצרים בולטים. ניתן למצוא קווי דמיון שונים ביניהם: שניהם ילידי קום המדינה, בני נהלל, שלא הצטיינו בילדותם בגובהם ובחוסנם הפיזי ואף לא בחריצות בעבודה החקלאית, הם היו חברים מילדות! ושניהם נפטרו ממחלה קשה. שניהם כתבו במגוון סוגות לילדים ולמבוגרים, פרסמו טורים פוליטיים בעיתונות וחלקו בבגרותם השקפת עולם ביקורתית ותפיסה פוליטית המזוהה עם השמאל הישראלי.

אהבת הקריאה והספר אפיינה את שניהם מילדות. גפן כתב על עצמו: "מגיל חמש או שש הילד הכותב קורא הכול. ובכמויות. לפחות ארבעה ספרים בשבוע. הוא מלא פליאה ולא תופס איך אפשר לברוא עולמות, לעצב נפשות ולא פעם גם לשטוף מוחות בעשרים ושתיים אותיות!" (גפן, **הילד הכותב**, עמ' 35). הוא מציין שקריאת ספרים לא נחשבה "גברית", ואלה שקראו היו בעיקר הבנות, עימן נפגש בספרייה, ואף על פי כן הוא מספר: "כשקראתי בספרים האלה, לפעמים עם פנס מתחת לשמיכה כי אבא שלי הקפיד על כיווי אורות, חוויתי את רגעי האושר העילאיים ביותר שיכול להרגיש ילד בודד, ועד היום, אחרי הכתיבה, קריאה היא הנחמה הגדולה ביותר שלי, והיא עדיפה בעיניי על כל בילוי אחר." (שם, עמ' 37). שלו מעיד שהיה מאותם הילדים שהתיידדו עם הספרן וקיבלו רשות מיוחדת להחליף שני ספרים ביום. בשיחה עם איילת נגב סיפר: "בחלב וברוק הניגר של הנשיקה עברו אל מאיר הילד הסיפורים שסיפרו לו הוריו יצחק ובתיה. בגיל שלוש וחצי כבר לימדו אותו לקרוא, בן חמש קרא את הספר הראשון בחייו, "דון קישוט" של סרוונטס, בתרגום של ביאליק, "ולפני כן עוד חרשתי את המילון העברי של אבן-שושן. מינקותי, אני איש של מילים." (איילת נגב, **שיחות אינטימיות**, עמ' 370).

שני הסופרים העידו כי היו מודעים מילדות לציפיות של המבוגרים שסביבם ולכך שלא עמדו בהן. שלו סבל מקוצר ראייה שהלך והחמיר וידע שהרכבת משקפיים בימים ההם נחשבה בוושה גדולה שלווה בכינויי גנאי מעליבים: "בכלל, נהלל לא הייתה גן-עדן לעיוורים ולפיסחים. מייסדיה, אנשי הגשמה וחזון, הסתכלו קדימה באומץ ובפוקוס. אשר לנו, נכדיהם, הבה אנסח זאת כך: חלוצי העלייה השנייה, שהקימו את נהלל, לא שבו לארץ אבותינו כדי להוליד בה צאצאים ממושקפים. כאלה היו להם די והותר בגולה. הם רצו דור חדש, של איכרים גבוהים, שזופים, רחבי כתפיים, עזי-לב

1 בספרו **הילד הכותב** (דביר, 2016) מעיד גפן שמאיר שלו היה חברו מילדות ושהוא היה מראה לו את שיריו: "את השירים הראשונים שלי, שכאמור נכתבו ביומן שלי, הראיתי רק לשלושת חברי הילדות שלי: ירון צור, שנלקח מאיתנו בגיל צעיר מדי...מאיר שלו, שבא לבקר במושב בסופי השבוע ובחופשים, ואמנון רובינשטיין" (עמ' 30-31).

וחד-עיניים." (שלו, **סוד אחיזת העיניים**, עמ' 125). וגפן זוכר: "כתבתי מגיל צעיר מאוד. בגיל שבע כבר כתבתי יומן, ובגלל שרוב מה שקרה לי היה עצוב או משעמם, לא חסכתי בבדיות, כך שביומן שלי נכתבו השירים והסיפורים הראשונים שלי. אבא שלי לא אהב את זה. "יומנים זה לבחורות", אמר האבא הצבאי והגברי שלי. "יותר טוב שתלך להאכיל את הפרות." (גפן, **הילד הכותב**, עמ' 29).

היצירות לילדים של גפן ושלו זכו לאהבת הקוראים – הילדים והמבוגרים – ולהערכת המבקרים, לכן הוגדרו עוד בחייהם קלסיקה ישראלית. אולם קריאה משווה מגלה את המיוחד כל אחד מהם. שורשי ההבדל נעוצים ברקע המשפחתי שלהם. גפן תיאר את מורכבות הבית שבו גדל, לצד אימו, שסבלה מדיכאון וככל הנראה שמה קץ לחייה, ואביו שהיה שקוע בקריירה צבאית, והגדיר במפורש: "גדלתי במשפחה לא מתפקדת." (גפן, **הילד הכותב**, 2016), ואילו שלו סיפר שגדל בבית של זוג מורים ושאביו המשורר והסופר יצחק שלו היה יוצא איתו מדי שבת לטיולים רגליים כאשר התנ"ך משמש להם ספר גיאוגרפיה (אילת נגב, **שיחות אינטימיות**, עמ' 370), וסיכם: "כבר אמרו, שהילדות העשוקה היא מכרה-הזהב של הסופר. לי לא הייתה שום ילדות עשוקה." (שם, **שיחות אינטימיות**, עמ' 374).

חוויות הילדות המשפחתיות הנבדלות של גפן ושלו הביאו אותם לכתיבה לילדים מתוך נקודת מוצא שונה, ובאו לידי ביטוי בסגנון ספרותי, דמויות ומסרים נבדלים.

גפן שהחל לכתוב שירים בגיל צעיר, חש בכורח לכתוב על רקע תחושת השונות והבדידות ומתוך הצורך לבטא את עצמו: "הילד הכותב מחפש דרך לכתוב את עצמו החוצה מכאן. כבר בילדותו הוא שונה מרוב בני האדם, שמקבלים את הדין ולא שואלים יותר מדי שאלות..." (גפן, **הילד הכותב**, עמ' 27). ספרי שיריו וסיפוריו הראשונים לילדים **שירים שענת אוהבת במיוחד** (דביר, 1969) ו**סיפורים שענת אוהבת במיוחד** (דביר, 1970) נכתבו מעמדה של אח בוגר בן 19–21 לאחותו הצעירה. עם זאת, במבט לאחור, גפן היה מודע לכך שהוא כותב לילדים מנקודת מבט של ילד: "פ.ס. פיצג'רלד אמר פעם שסופר חייב לכתוב לצעירים של זמנו ורק אחר כך, אם בכלל, למבקרים ולזקנים מלומדים. אני לקחתי את זה ברצינות ואת רוב הספרים שלי כתבתי לילדות וילדים בני שבע, שזה גם הגיל שלי כשאני כותב. אני הילד הכותב." (גפן, **הילד הכותב**, עמ' 28). ואכן, השירים הליריים בספרו הראשון לילדים ביטאו רגישות ואמפתיה לילד הצעיר – לחוויותיו, לדמיונו ולעולמו הפנימי. בהמשך כתב לילדיו – ספר שיריו **הכבש הששה עשר** (נושי, 1978) נכתב בעת ששהה בפריז והתגעגע לילדיו שירה ואביב², וספרים נוספים נכתבו בהשפעת בתו הצעירה נטאשה³.

מאיר שלו, לעומת זאת, פרסם את ספריו הראשונים לילדים **הילד חיים והמפלצת מירושלים** (הקיבוץ המאוחד, 1982), **גומות החן של זוהר** (כתר, 1987) ו**אבא עושה בושות** (כתר, 1988) בהיותו

2 כפי שסיפר בריאיון לאספה פלד שפורסם תחת הכותרת "כבש צאן ברזל" במוסף 7 ימים של "ידיעות אחרונות", ל' בניסן תשנ"ט 16.4.1999, עמ' 26–30.

3 הספרים **שירים לנטאשה** (כנרת, זמורה, דביר, 1997), **אבל למה? יום אחד עם אבא ובת** (כנרת, זמורה, דביר, 2000).

בן 34–40. סיפוריו נכתבו מעמדה של אב (לבן מיכאל ולבת זוהר) ובהמשך אף מעמדה של סבא, למשל, הספרים **וניל על המצח ותות על האף** (2013), **נכד קרטה וסבא סנוקרת** (2023).

שלו הודה לא פעם שעבורו כתיבת ספרים לילדים היא בבחינת פורקן מהמתח הכרוך בכתיבת ספרות למבוגרים: "נוצרה אצלי צורה כזו של עבודה. כשאני עובד על רומן, לפעמים אני נתקע באיזשהו שלב, נכנס למצב רוח כלשהו, לאיזה מבוי סתום. אז אני עוזב את הרומן, כותב ספר לילדים, מקבל מצב רוח טוב וחוזר לעבודה." (אצל סצ'רדוטי, 2000, עמ' 21).

בהתאם לכך, כתיבתו לילדים מאופיינת בהומור, משחקי מילים ופנייה לנמען כפול, והפכה במשך השנים ליצירה משותפת עם המאייר והחבר יוסי אבולעפיה, כשהשניים מחליטים יחד מה מתוך הסיפור יימסר במילים ומה באיורים.

בניגוד לכותרת רשימה זו, זוהר וענת, שומדי וקרמר – גיבוריהם הספרותיים של גפן ושלו, לא נפגשו. אולם פטירתם של שני היוצרים במועד סמוך כל כך ותחושת האובדן הלאומי והתרבותי (שתי ההלוויות סוקרו באמצעי התקשורת ודמויות ציבוריות רבות ספדו להם), יצרו רושם של דמיון או זהות בכתיבתם לילדים, ועל כן עוררו אותי ליצור מפגש מדומיין בין הדמויות המוכרות הללו ולהעמידן זו לצד זו.

ענת

ענת, אחותו הצעירה של יהונתן גפן הייתה כבת ארבע כשהוא כתב את השירים הממוענים אליה ועוסקים בעולמה ובנקודת המבט של ילדים בגילה. השירים נכתבו לענת במכתבים מחורזים שגפן שלח לה במהלך שירותו הצבאי לאחר שאימם נפטרה. הספר **שירים שענת אוהבת במיוחד** (דביר, 1969) כלל שירים, מקצתם על אודות ענת ואחרים על הילדים נמרוד וגל, ואיירה אותו נורית גפן-בצר, אחותם של יהונתן וענת.

הקשר המיוחד בין יהונתן לאחותו מתואר בשיר "כשאני וענת": "אך אני וענת / הולכים יד ביד / ליד העצים הזקנים בגינה / ואנחנו שמחים / כי אנחנו אחים - / זאת אגיד לה בסוד בפניה" (גפן, 1969, עמ' 11). בריאיון עם גואל פינטו בתוכנית "גם כן תרבות" (2023) סיפרה ענת בן ארי על הקשר עם אחיה: "בעצם אין לי חיים שהוא לא היה נוכח [בהם] בצורה זו או אחרת. כל החיים שלי היו עם יהונתן, עם האחים הגדולים שלי... איזה אח גדול הוא היה? מצחיק, חכם, עם המון עקרונות מצחיקים ונכונות לעזור, לעולם לא עשה לי חשבונות... זה משהו שעושה אנחת רווחה... היו שנים שהוא היה האוטוריטה".

בתשובה לשאלתו של גואל פינטו, המראיין, למה יהונתן כתב לה, ענתה ענת: "אימא מתה והמשפחה די התפרקה. אני עברתי לאיילת השחר וזו הייתה מחוות האהבה והאכפתיות שלו וגם של נורית אחותי שציירה, וזו הייתה הסיבה. by the way הוא גם ברא לי עולם ומשפחה במקום

המשפחה שלא הייתה. כי בעיקר בשירים, מאוד נוכחים כל המשפחה המורחבת... זו הייתה הדרך להראות אהבה ואכפתיות." (פינטו, 2023).

ענת מתוארת בשירים כילדה קטנה בעלת עיניים מאירות, ש"אוהבת חגיגות, עוגות עם קרם וסתם עוגות. / סרט אדום בשערות וצחוק גדול" ("ענת אוהבת חגיגות", עמ' 12). יש לה דמיון עשיר – היא מאנישה את החיות והצעצועים, מעניקה להם שמות ומדמיינת איך אפשר להיכנס לתוך התמונה המסקרנת אותה שתלויה על הקיר. ענת מעוררת בקורא הצעיר הזדהות בשירים המשרטטים חוויות ילדות המוכרות לכל ילד, כגון בשיר "ארוחת-ערב וענת לא יודעת מה להחליט" (עמ' 26), או בשיר המתאר ויכוח בין הילדים בשאלה "איזה צבע הכי יפה?" (עמ' 32).

אבל שירים אחרים שתוכנם אינו מתוק ונעים כמקובל בשירים לפעוטות, מציגים דמות מורכבת יותר של ילדה חושבת ורגישה לסביבתה, המזהה רגשות של מבוגרים במצבים טעונים. כך בשיר "הדוד אריה חוזר מן המלחמה" (עמ' 25), המתאר את הדוד שחזר מן המלחמה בבגדים שדבקו בהם "סימנים של אדמה והוא כאילו נבהל" ובמקום לענות לשאלות אחייניו הוא מבכר ללכת לראות מה שלום העגלים, כי אולי המעבר מן המלחמה אל חיי השגרה והמשפחה אינו קל עבורו; או בשיר "האיש שלא יודע מה אומרים" (עמ' 28), המתאר את ענת המספרת לאחיה בדמעות שהלכה לבד בן הגדול ופגשה "איש שקצת נבהל". היא מנסה להרגיע ולשמח אותו, מראה לו ציור שציירה ובלון, נוזפת בו על כך שלא אמר לה שלום, ומזמינה אותו לביתה כדי למצוא מחסה מפני הגשם וכדי שנמרוד יצחק אותו. אבל בסיום השיר, ענת נשארת תוהה על כך שהאיש שתק ולא הגיב ואף לא חיפש מחסה מפני הברקים והרעמים.

שיר נוסף כזה הוא השיר "סבא אברם" (עמ' 33) שבפתיחתו ענת מבקשת לפני השינה לשמוע שוב את "מה שאימא שלה הייתה מספרת על סבא אברם: "אברם הזקן גר לבדו / בקצה הר הכרמל. / הוא גר לבדו / לבדו / לבדו / ואין איש בבקתה הקטנה מלבדו. / ואף אחד לא יודע מה הוא עושה... ופעם ירד בנהלל גשם חלש מאוד / ואמא אמרה / שאולי הגשם הזה הוא דמעות / של סבא אברם / הזקן."

מתבקשת השאלה מדוע אימא מספרת לענת סיפור מדכא ועצוב כזה, וגם למה ענת נמשכת לשמוע שוב ושוב את הסיפור על האיש שבדידותו כה מודגשת – המילה 'לבדו' חוזרת בו חמש פעמים.

רמזים לבדידותה של ענת נשזרים בעדינות בשירים השונים. כך בשיר הנזכר לעיל על הילדה שהלכה לבד לגן הגדול, או בשיר "ענת מרגישה לא טוב" (עמ' 36) המתאר רופא שבא לבדוק את הילדה שהמבוגרים חושבים שהיא חולה, אבל הוא דווקא חושב שהיא "בריאה כמו סוס", מה שמרמז על האבחנה שהיא סובלת ממצב רוח לא טוב, כפי שמשתקף באיור המלווה את השיר.⁴

4 ענת מופיעה גם בסיפורי הספר "יום אחד... כך מתחילים הסיפורים שענת אוהבת במיוחד (דבר, 1970), כילדה שאוהבת לשמוע סיפורים וחבריה הטובים הם ארנב מדבר היודע לספר סיפורים וחיות נוספות, ומכאן יכול להשתמע שהיא ילדה בודדה. גם בסיפורי שומדי היא מצטיירת כילדה רגישה לסביבתה, הנכונה להגיש עזרה וסיוע: לחתולה הדסה, לכלב בלי הזנב, לשאול השועל שאיבד את זנבו, לסבא אברם.

רמז נוסף טמון בשיר על סבתא יוכבד, שהיא דמות משמעותית מאוד עבור ענת הנזכרת בשירים שונים. סבתא יוכבד באה ברכבת מתל-אביב עד נהלל "לראות את ענת ואם היא בריאה ובכלל / לראות אם היא צוחקת או בוכה / ולדעת מה היא זוכרת ומה היא קצת שכחה" ("השיר על סבתא יוכבד", עמ' 8). בהתחשב בעובדה שמדובר בילדה צעירה שהתייתמה מאימה, כפי שיתברר לקוראים בסוף קובץ השירים – תפקידה של סבתא שבאה לבדוק אם נכדתה בריאה ואם היא צוחקת או בוכה הוא משמעותי ביותר.

השירים האחרונים הנוגעים בכאב בצורה ישירה יותר, מביאים את הספר לשיאו וחושפים בפני הקוראים את העובדה שלענת אין אימא, על אף שהמילה המפורשת 'מתה' אינה מופיעה בהם. המהלך נפתח בשיר "כשאני אהיה גדולה" (עמ' 42) המציג את ענת המהרהרת בדברים שהיא כל כך רוצה, הדברים שהיא רוצה להיות כשתהיה גדולה: גנת, חתול, סוס או פרה, סבתא יוכבד, תינוק, חייל, נהגת אוטובוס, אבל בסיום השיר היא מסכמת:

כשאהיה גדולה אהיה המון דברים,

תמיד אצחק בקול, תמיד ארוץ קדימה,

כשאהיה גדולה, כמו בסיפורים,

אני רוצה

להיות סתם אמא. (עמ' 42).

אלמוג (2003) מצביעה על כך שגפן פונה בשיריו אל נמען המסוגל להשלים פערים, לגלות את האינפורמציה הנדרשת להשלמת התמונה, ולהפיק משמעות ממבע שאינו מבוסס על התחביר הפשוט של השפה (שם, עמ' 13). לפיכך, ניתן להבין ממילותיה של ענת את מה שאינה אומרת מפורשות והוא המשאלה להיות בבגרותה "סתם אימא" – כזו שתטפל בילדתה, תאהב אותה ותהיה לצידיה, ויותר מכך המשאלה שתהיה לה אם כזו.

לאחר אתנחתא קלה עם השיר על הילד נמרוד החולם חלומות, שייתכן ומייצג בעקיפין גם את חלומותיה של ענת ל"שמש שרה בחלון", מגיע "שיר עצוב", הנפתח באופן אופטימי ומתאר את הדמיון בין ענת לאימה: "ויש לה עיניים חומות מאירות / וצחוק מתגלגל בהמון חצרות / כמו לאמא" (שם, עמ' 44). אולם השיר מסתיים במשפט הקשה "אך כלל הילדים יש אמהות, / ורק לענת / אין אמא." המשפט האחרון נחתך לשלושה חלקים כדי להדגיש בשורה האחרונה והנפרדת את הניגוד המשמעותי בין כל הילדים ובין ענת שאין לה אמא. שורה קצרה ותמציתית זו מותירה את הקורא עם כל מה שלא נאמר ולא פורט בנוגע למשמעותה של הסיטואציה הקשה הזאת.

למעשה, יהונתן גפן היה פורץ דרך בכתיבה על מוות לילדים צעירים⁵. מירי ברוך (1991) מצביעה בספרה **ילד אז ילד עכשיו** על כך שעד שלהי שנות הארבעים נמנעו סופרי הילדים בארץ מלכתוב על מוות מתוך הרצון להגן על הילדים מפני מציאות החיים הקשה. בשנים שסמוך לקום המדינה נכתבו יצירות שהציגו את מותם של אלה שנפלו למען המולדת, ורק משנות השבעים הסתמן שינוי ומתחילה התייחסות ספרותית זהירה לאובדן של אם, אב, סבא או סבתא.

השיר המסיים את הקובץ "ענת אומרת לאלוהים בערב" (עמ' 45) מסכם את השירים שהופיעו לפניו. ענת אינה מתפללת, אבל היא בהחלט מבקשת בקשות מאלוהים. לאחר שהיא מונה בקשות הקשורות בדמויות השונות שנזכרו בשירים, היא שוטחת את בקשתה, הנוגעת ללב: **"תעשה שלא יהיה לי עצוב כל כך"**. ניתן לראות בשיר הזה את המפתח לספר כולו ולמה שהביא את יהונתן לכתוב שירים לאחותו הקטנה.

בשיר הפותח את הקובץ, מתאר הדובר את המניע לכתיבת השירים: "רציתי לכתוב שירים לילדים / כי יש לי אחות בת ארבע, / כדי שסבתא יוכבד תשיר לנכדים / וענת תספר לאבא", אולם כבר בבית השני והשלישי של השיר הוא מודה שגם הוא מרגיש את עצמו בן ארבע על אף שהוא בן 21: "אני ילד גדול – בן עשרים ואחת / ועוד אוהב בנדנדה לעלות ולרדת. / ואוהב את נמרוד ואת גל וענת / ושירים וימי הולדת. // ולא אוהב שאומרים לי: / זה אסור" / ו"טיפש" ו"תדע להבא!" / ו"תתנהג יפה" ו"תגדל" – בקיצור, / בקיצור, גם אני קצת בן ארבע." (שם, עמ' 5).

גפן כותב לאחותו מעמדה של אח גדול, שבמידה מסוימת שימש תחליף רגשי לאם ואב נעדרים. אולם בו בזמן הוא כותב מתוך עמדה ילדית וניתן להעריך שבשיריו הוא ביטא קודם כול את עצמו ואת אובדן אימו, שגם בילדותו לא תפקדה כאם במלוא מובן המילה, כפי שתיאר בספרו **אישה יקרה**.

בתשובה לשאלתו של גואל פינטו (2023) איך מרגישה ילדה בלי אימא, ענתה ענת בן ארי: "אני הסתרתי כשאימא שלי מתה, אז זה היה כאילו מן חשיפה. לא דיברתי עליה. לא דיברתי על זה שאין לי אימא, ולא הייתי מוכנה לדבר עליה. אז זה שם כל הזמן על השולחן את זה. ואני חושבת שמבחינה פסיכולוגית זה היה מצוין ומתנה ומרפא... גם לו לא הייתה אימא, ביחד לא הייתה לנו את אותה אימא. כמו שהוא כותב בשיר הראשון – יונתן היה תמיד ילד. וגם כשהוא נפטר עכשיו הוא היה ילד. לכן הוא הבין גם בתור ילד את הדקויות האלה. מה זה כשאין אימא. ואני חושבת שזה שם מילים בפה של כל הילדים שיש להם את השונות הזו – שרק להם אין אימא."

5 סיפורים בודדים לגיל הרך על מוות מתקופה זו הם הסיפור "החתולה מיצי מתה" שכתבה דבורה עומר והתפרסם בקובץ סיפוריה **הנשיקה שהלכה לאיבוד** בהוצאת י. שרברק ב-1978, וספרה של אלונה פרנקל, **סיפור מהחיים**, מסדה, 1981.

זוהר גיבורת ספרו של מאיר שלו **גומות החן של זוהר** (כתר, 1985) גם היא ילדה בת ארבע, ארבע וחצי ליתר דיוק (שהרי עבור ילדים צעירים שמשך חייהם הוא קצר והם מצויים בתהליך התפתחות – לכל חודש יש משמעות). כפי שמצהיר המספר בפתחת הספר, זוהר דמתה להרבה ילדים אחרים. זוהר היא ילדה טיפוסית: פעלתנית, יוזמת ויצירתית שחיה בסביבה עירונית, בניגוד לענת שגדלה בסביבה כפרית. בדומה לענת גם לה היו עיניים חומות, ומאחר שהסיפור עוסק במראה החיצוני של הילדה ובתחושותיה כלפיו – המספר מציין שעיניה היו יפות, ו"היה לה אף קטן ומתוק, ושיער חלק ונעים, ופרצוף נחמד ושמח". הפירוט הזה מעורר מייד הזדהות ואף סימפטיה כלפי גיבורת הסיפור, שמתברר שאינה מרוצה בחלקה, שכן היא מאוד מאוד רוצה שיהיו לה גומות חן, כמו לילדה שביקרה בביתם עם הוריה.

הסיפור שחומריו שאובים מההווי הילדי ומשקף פרספקטיבה ילדית נוגע בעניין רגשי, הקשור בהשוואה שעורך כל ילד (וגם מבוגר) בינו לבין קבוצת השווים. הסיפור עוסק בקנאה, בצורך בתחושת שלמות עצמית ובקבלת תשומת לב והערכה. תהליך ההתמודדות של זוהר עם התסכול שגורם לה המפגש עם חוקי המציאות מתרחש במסגרת משפחתית יציבה, בטוחה ומכילה, על אף שזוהר חשה שההורים אינם מבינים ללבה. יתרה מכך, הסיפור הטעון רגשית כתוב בהומור, המועצם הודות לאיוריו הקריקטוריים של יוסי אבולעפיה וליוזמותיה התמימות והמשעשעות של זוהר, המנסה למצוא דרכים יצירתיות להשיג את מבוקשה (לקנות גומות חן במכולת, לבקשן מהקוסם ומאלוהים, ואף לנסות לייצר אותן בעצמה מול הראי). "הומור זה מעודד את הנמען הילד לצחוק על הגיבורים ועימם, ומרכך את הרצינות כבדת הראש שעשויה לנבוע מדיון במצבי תסכול." (סצ'רדוטי, עמ' 25–27).

מאיר שלו סיפר, בראיונות שנערכו עימו, שכתב את הסיפור על בתו זוהר, וכפי שהודה, גם בספרי ילדים אחרים שחזר סצנות שהתרחשו בבית המשפחה (אילת נגב, **שיחות אינטימיות**, עמ' 374). עם זאת, כתיבתו לילדים מתאפיינת במודעות לקהל הכפול הקורא את ספריו, ולפיכך גם בפנייה מכוונת אל נמען כפול. מכאן שהמסר שישנם דברים שככל שנרצה לא נוכל להשיג, והמסר על אודות הדברים שאנחנו מבקשים מאלוהים והוא לא נותן לנו, מעוררים הזדהות בשני הקהלים, ואליהם מצטרפים המסרים המקובלים במערכת החינוך: "איזהו עשיר השמח בחלקו", "כל אחד יחיד מיוחד". שלו הידוע גם בכתיבתו הפמיניסטית בספר **אבא עושה בושות** משלב בסיפור את האמירה של זוהר ש"אם היא לא תדאג לעצמה, אף אחד לא יעזור לה". (סצ'רדוטי 2000) טוענת שהמבוגרים הקוראים את הסיפור עם ילדיהם נאלצים להודות שלעיתים הברגות אינה מעניקה להם יתרון ויכולת לשנות את המציאות הבלתי רצויה להם, ובדרך זו הסיפור מקרב בין הדורות ומחזק את הקשר ביניהם.

בשונה מענת המבקשת מאלוהים לא להיות עצובה כל כך לאחר שחוותה את החסך הרגשי המשמעותי ביותר בדמויות הוריות, וכל רצונה להיות ככל הילדים שהוריהם לצידם, זוהר מקבלת את

נוכחות הוריה כמובנת מאליה ויכולה להרשות לעצמה לכעוס עליהם, להתפרץ עליהם, להיעלב מהם ואף להתפייס איתם ולהודות שצדקו.

שומדי

שומדי הארנב, גיבור הסיפורים **שענת אוהבת במיוחד** (1970) הוא גם מספר הסיפורים המופיעים בספר, ולכאורה הוא זה שיזם את כתיבתם כשפנה אל יהונתן גפן, הסופר, הנראה באיורי העמוד הראשון והשני בספר ואף מזוהה בשלט התלוי לצווארו ונושא את שמו. שומדי הצהיר ששמע שגפן רוצה לכתוב עליו סיפורים, ובסיום שיחתם הפותחת את הספר, שומדי מסכם איתו: "אני אספר לך את הסיפורים ואתה תכתוב אותם לכל הילדים". (שם, עמ' 3).

מתחילת הספר, וכבר בשיחה זו עסוק שומדי בשאלת האמת בספרות: "לפעמים אני לא כל כך בסדר, וצריך לספר תמיד רק את האמת, נכון?" (שם, עמ' 3). הסיבה לשאלתו מתבררת בפרק הראשון ובו הוא מתוודה על נטייתו להגזים ומצטדק: "איזה טעם יש לסיפורים אם לא מספרים קצת פחות או קצת יותר ממה שהיה באמת?" (שם, עמ' 6). מוטיב האמת חוזר בסיפורי שומדי הארנב שוב כשהיושוע הקוף נזף בשועל ששיקר לו ודורש ממנו לספר את כל האמת (שם, עמ' 17); וכן כאשר הדסה החתולה מסתכלת לתוך עיניו של שומדי "וזה סימן שהיא דיברה אמת. מי שאינו מדבר אמת אינו מביט אל תוך העיניים." (שם, עמ' 36); ייתכן ששאלת אמירת האמת מתקשרת להצהרת המספר בפתיחת הספר על ששומדי "יודע לספר סיפורים כמו שאף אחד אינו יודע ויש לו הרבה-הרבה. מפני שהוא זוכר כל מה שקרה." (שם, עמ' 3). לקורא הנבון המסוגל לקרוא בין השורות וזוכר את ענת מספר השירים, נותר לחשוב אילו אמיתות נאמרו, או לא נאמרו, לה ולאחיה בנסיבות המשפחתיות המורכבות של חייהם.

מקור הסיפורים ששומדי מספר הוא באוזניו הארוכות (שבהן הוא שומע את כל הנאמר בארץ כלום), בזיכרונו המופלא ובתכונתו הייחודית: "אני גם יודע לראות דברים שאף אחד אינו רואה, מפני שאני יודע לאן ללכת ומה הם המקומות המעניינים בארץ כלום." (שם, עמ' 7). גם המאפיין הזה, העשוי להעיד על דמיונו העשיר של המספר, יכול לרמוז על יכולתו לראות את העצב של ענת ולרצות להפיג אותו באמצעות סיפורים דמיוניים ומשעשעים לכאורה.

סיפורי הנונסנס שגפן כותב בשמו של שומדי (ששמו המלא הוא שומדבר "משום שאני לא מתפעל משום דבר") עוסקים בבעלי חיים מואנשים – אריק מלך החיות המשועמם, שועל שאיבד את זנבו, תנשמת שאוהבת לדבר, דוב שרוכב על אופניים, צב שחורז חרוזים, חתולה שבאה מארץ סיאם ועוד. בסיפורים ניכרת השפעתם של סיפורי פו הדב שגפן נחשף אליהם בילדותו⁶ (אלמוג, 2003).

6 ספרו של א.א. מילן **פו הדב** פורסם בארץ לראשונה בהוצאת מחברות לספרות, 1943 בתרגומם של ורה ישראלית ואליהו דוד שפירא. בספרו **הילד הכותב** מעיד גפן: "הספרים היו כרטיס הבריחה שלי אל הדרך שעליה המליץ ריי צ'רלס, הדרך למקומות שמהם אסור לחזור. כילד קטן הקסימו אותי סיפורי הפנטזיה שהציעו לא רק ארצות אחרות אלא עולמות אחרים: "פו הדב", "עליסה בארץ הפלאות", "הנסיך הקטן", "הקוסם מארץ עוץ". (שם, עמ' 37).

אף ששומדי מרבה ללהג ונשמע די עליז, ועל אף ששיניו בולטות מחוץ לשפתיו וכולם חושבים שהוא מחייך – הוא מתוודה שהוא חש בודד ועצוב לעיתים: "לפעמים די עצוב לי כאן, בעיקר כאשר אני לבדי ויורד גשם. אתם כבר תראו לפי הסיפורים שלא הכול משמח אצלי" (יום אחד... כך מתחילים כל הסיפורים שענת אוהבת במיוחד, עמ' 8), ומכאן אפשר שהסיפורים שהוא מספר נועדו להסיח את הדעת, לעורר את הדמיון ולהפיג את העצב והבדידות. במהלך קריאת הסיפורים מתברר שכמוהו, רבות מן הדמויות בסיפוריו חשות עצב ובדידות: אריק האריה שהשתעמם כי אף אחד לא בא אליו, אין לו חברים ואין לו לאן ללכת (שם, עמ' 11, 40), כלב עצוב בלי זנב, התנשמת שמרבה לדבר כי "כל היום וכל הלילה היא רק יושבת על צמרת האקליפטוס ומחכה שמישהו יעבור שם" (שם, עמ' 20), סבא אברם הבודד "שביתו היה מרוחק מאוד מכל שאר הבתים" (שם, עמ' 26) והעביר את ימיו בתפילות שלא יהיו מלחמות ושלענת ולכולם יהיה טוב" (שם, עמ' 28), הצב שכל חייו חיפש מישהי עם יד קטנה שתוכל לגרד לו את הגב, גדליה הפיל העצוב בשל גודלו החריג (שם, עמ' 49), החתולה מהיער שהייתה עצובה וחיפשה מקום שתוכל לאהוב ולכן ענת לקחה אותה לביתה ואימצה אותה (שם, עמ' 35-34).

סיפורי שומדי נועדו לשמח את ענת הקטנה ולבסס את גפן כסופר לילדים, אולם העצב שליווה את האחים גפן חלחל אל הסיפורים ואולי באמצעותם ביקש גפן להעניק לגיטימציה לעצב שילדים חשים. יתר על כן, באמצעות הסיפורים האבסורדיים מצייד גפן את אחותו הקטנה בכמה אמיתות המייצגות חוכמת חיים, כגון: "לפעמים אפשר להיות חכם ולעזור גם כשאין מדברים כלל!" (עמ' 23), או: "מי שרוצה להספיק את הכול – סופו שאינו מספיק כלום" (עמ' 27), וגם: "מתפלל, זה כמו לבקש ולהאמין שמה שאתה מבקש יתקיים" (שם, עמ' 27), וכן: "תראה שאחרי שתספר ותשתף אותנו בעצב שלך יהיה לך הרבה יותר קל" (שם, עמ' 49). גם את האמירות הללו ניתן להבין כרמיזות מוצפנות לבני משפחתו הקרובים.

קרמר

קרמר החתול, גיבור שלושת הספרים שהוא עומד במרכזם, הוא בן דמותו של חתול שאכן נכנס לביתו של מאיר שלו והחליט להישאר בו.⁷ את הסיפורים על אודותיו כתב מאיר שלו ואייר יוסי אבולעפיה בזמן ששניהם הפכו סבים לנכדות. שלו הקדיש את הספרים לנכדתו האהובה הדס ולאימה זוהר. הספרים נכתבו במהלך ארבע שנים, וכשם שהנכדות התפתחו וגדלו, כך גם החתול

7 בריאיון לאלעד זרט, שפורסם ב"דיעות אחרונות" באוגוסט 2014, סיפר שלו כי באחד הימים פרץ לביתו החתול של השכנים שהריח בשר על האש, רץ פנימה, החליק על מרצפות הבית, הסתובב שלוש פעמים סביב עצמו ונחבט אל הקיר. לאחר שקיבל חתיכת סטייק, החליט להישאר. השם קרמר הוענק לו על שם קריימר מהסדרה "סיינפלד", שנודע בכניסות דרמטיות לביתו של שכנו ג'רי. "הוא נהיה סלבריטי בכפר מאז שיצא הספר הראשון עליי", גילה שלו באותו ריאיון.

מתפתח ומתבגר ויוצא מהבית אל החוץ ואל העצמאות. ככל חתול, קרמר מרוכז בעצמו, בצרכיו ובנוחותו. ככזה הוא משקף גם את נקודת מבטו האגוצנטרית של ילד קטן.

הסיפור הראשון **קרמר ישן כל הזמן** (2010) הוא מעין סיפור ערש המתאר את החתול המבכר להעביר את יומו בשינה, ולהגנתו מסביר למשפחה שבביתה הוא גר שהוא חולם חלומות על חבריו והחלומות מעייפים אותו. הסיפור המיועד לפעוטות כתוב במשפטים קצרים, בחריזה חלקית ובהומור, ועל אף שהוא נמסר מפי מספר כל-יודע הוא משקף את נקודת מבטו של הגור הקטן.

בסיפור השני, **קרמר יוצא אל היער** (2012), קרמר מתחיל להתעניין בסביבה שמחוץ לבית ומגלה את בעלי החיים שבגינה. ככל פעוט עליו ללמוד התנהגות חברתית מהי, כיצד משחקים יחד, כיצד רוכשים חברים, איך לדבר מבלי להעליב וגם מהם יחסי הכוחות בין גדולים וקטנים. החתלתול עובר תהליך של חברות (סוציאליזציה) ולומד על חשיבות החברות והעזרה מחברים. עבור הקורא או המאזין הצעיר יש בסיפור על החתול השתקפות של התנסויותיו החברתיות ושל הלמידה על ההתחשבות בזולת הנדרשת כדי לחיות בחברה. במקביל להנאה מיכולתו המתפתחת ומעצמאותו המתרחבת, הילד לומד גם את מגבלותיו, את הסכנות האורבות לו ואת ההתמודדות עם פחד. ככל ילד הוא מגלה את יכולותיו מתוך השוואה לקטנים ולגדולים ממנו, לעיתים הוא חש גדול ולעיתים קטן.

נראה שהסיפור השלישי **קרמר לומד לשחות** (2014) הופקע ממדף הספרים של הנכדות הקטנות וסייע לשלו ולאבולעפיה להתמודד עם הפרידה מחיות המחמד שלהם, שכן הספר הוקדש לזכרם של קרמר החתול ושל בוזו – כלבו של המאייר יוסי אבולעפיה. הספר משקף פחות את עולמם של ילדים קטנים, אף שגם אלה יכולים להזדהות עם חוויות הביקור בים ובבריכה, רכישת תחושת ביטחון במים ולימוד שחייה, ויותר, את חיבתם של המחברים למאכלי דגים. עלילת הספר שנכתבה כדי להעניק לחתול ולכלב תפקידים ובמה מורכבת ודרמטית יותר מן הספרים הקודמים ופונה לקהל נמענים בוגר יותר. היא מתארת את קרמר שמגיע אל הבריכה במטרה ללמוד לשחות כדי שיוכל לממש את זממו ולהשביע את רעבונו ותאוותו לאכילת דגים, וזאת לאחר שגורש מהמטבח, מהחנות ומהמסעדה שבהם ניסה להשיג את המאכל הנכסף, וכמעט טבע בים. בניגוד לטבע החתולי המתעב מגע מים בפרווה, החתלתול הקטן נאלץ לקחת שיעורי שחייה אצל בוזו הכלב, שהוא מציל, צוללן ושחיין. ניסיונו לצוד דגים עולה לו בנפילה ברשת הדייגים, הימלטות מהם לאחר שחשבו שהוא דג מיוחד ורצו לאכול אותו ובריחה נועזת לחוף מבטחים. החתלתול שהתבגר מאז הספרים הראשונים מגלה אקטיביות ונועזות, מתמודד עם סכנות וקשיים, ואף מגבש את זהותו המגדרית:

קְרָמֵר הַחַתּוּל לָבֵשׁ בְּגָדִים,
זָקֵף הַיָּנֵב, סָמֵר הַשָּׁפָם,
מִסְכָּה עַל עֵינָיו, סִנְפִּירִים לְרַגְלָיו,
נִפְחַ אֶת חֲזֵהוּ מְלוֹא רְאוּתָיו:

”הִנֵּה אֲנִי, גִּבֹּר בְּחַתּוּלִים,
מֶלֶךְ הַמְּצוּלוֹת, שְׁלִיט הַנְּחָשׁוּלִים.

הסיפורים נכתבו בהפוגות שבין כתיבת הרומנים למבוגרים⁸ וכוללים קריצות הומוריסטיות למבוגרים, כגון זו שבציטוט לעיל ובדיחות מילוליות וחזותיות המשולבות באיורים.

בדומה לזוהר, קרמר החתול מרוכז בעצמו ובסיפוק מאווייו ולומד את יכולותיו ואת מגבלות המציאות. שומדי וקרמר הן שתי חיות המחמד רכות הפרווה שזכו להאנשה בידי גפן ושליו ונוצרו ונכתבו במטרה לשמח ולשעשע את הילדים. שומדי, הארנב הידידותי בעל הדמיון העשיר משוחח עם חיות היער, מודע לרגשות שלהן ומספר לענת חברתו סיפורים שבהם נשזרים לעיתים חוטים של עצב וחוכמת חיים. לעומתם, זוהר וקרמר מייצגים עולם ילדי המתמודד עם משימות התפתחותיות כשהם מוגנים ועטופים באהבה.

מלבד ענת וזוהר, שומדי וקרמר, יהונתן גפן ומאיר שלו תרמו לספרות ותרבות הילדים בישראל דמויות בלתי נשכחות, שירים וסיפורים שליוו את הקוראים הצעירים בעשורים הקודמים ונדמה שימשיכו להיות חלק ממדף ספרי הילדות ומחוויות הקריאה של ילדים עוד שנים רבות.

מקורות:

- ברוך, מ' (1991). **ילד אז – ילד עכשיו**. ספריית פועלים.
גפן, י' (1969). **שירים שענת אוהבת במיוחד**. דביר.
גפן, י' (1970). **יום אחד... כך מתחילים כל הספורים שענת אוהבת במיוחד**. דביר.
גפן, י' (1999). **אשה יקרה**. דביר.
גפן, י' (2016). **הילד הכותב**. דביר.
סצ'רדוטי, י' (2000). **ביחד וכל אחד לחוד: על נמען מבוגר ונמען ילד בשיח הספרות למבוגרים**. הקיבוץ המאוחד.
פינטו, ג' (2023). ”יהונתן ברא לי עולם ומשפחה במקום זו שלא הייתה”: ענת בן ארי נפרדת מאחיה. ”גם כן תרבות”, כאן, 23.4.23:

<https://omny.fm/shows/gam-ken-tarbut/39c70d53-0e2d-416c-905c-afed00bccfd3>

פלד, א' (1999). **כבש צאן ברזל. ידיעות אחרונות**, 16.4.1999.

שלו, מ' (1985). **גומות החן של זוהר**. כתנר.

שלו, מ' (1999). **סוד אחיזת העיניים**. עם עובד.

8 **קרמר ישן כל הזמן** נכתב אחרי **הדבר היה ככה** (2009), וקרמר לומד לשחות נכתב אחרי הרומן **שתיים דובים** (2013).

שלו, מ' (2014). **קרמר החתול ישן כל הזמן**. עם עובד.

שלו, מ' (2012). **קרמר החתול יוצא אל היער**. עם עובד.

שלו, מ' (2014). **קרמר החתול לומד לשחות**. עם עובד.